

Anna Staniewska*

Park Esterházy w tkance urbanistycznej Wiednia

Esterházy Park in the urban tissue of Vienna

Słowa kluczowe: Park Esterházy, historyczny park miejski, dzielnica Mariahilfer Straße, Wiedeń

Key words: Key words: Esterházy Park, historic city park, Mariahilfer Straße district, Vienna

WPROWADZENIE

Charakterystyczna dla Wiednia symbioza architektonicznego i ogrodowego dziedzictwa kulturowego wynika z ewolucji układu przestrzennego i funkcjonalnego miasta. Obecność użytkowych ogrodów przydomowych w obrębie kwartałów zabudowy oraz wchłonięcie przez organizm miejski podmiejskich rezydencji i pałaców współcześnie owocują bliskim dostępem do terenów zieleni. Jednak prawie 50% zieleni w obszarze miasta [17] nie przekłada się na jej równomierną dystrybucję przestrzenną we wszystkich dzielnicach. Parków i publicznych terenów zieleni o większej powierzchni jest najmniej w kwartałach gęstej zabudowy wypełnionej kamienicami z przełomu XIX i XX wieku [6] w centrum miasta. Park Esterházy jest położony w 6. dzielnicy Wiednia, w bezpośrednim sąsiedztwie ulicy handlowej Mariahilfer Straße. Park ten jest przykładem historycznego ogrodu pałacowego podmiejskiej rezydencji wchłoniętego przez miasto na etapie gwałtownego rozwoju urbanistycznego od połowy XIX wieku. Jego losy obrazują szerszy proces, jaki miał miejsce w momencie poszerzania granic Wiednia poprzez włączanie przedmieść i ich postępującą urbanizację. Tęgo typu przemiany rezydencji magnackich (wraz z towarzyszącymi im ogrodami [11]) w przestrzeń publiczną są właściwe także dla innych europejskich miast historycznych, które odnotowały gwałtowny rozwój przestrzenny na przełomie stuleci.

Artykuł dokonuje przeglądu kolejnych przemian parku Esterházy na przestrzeni ponad 200 lat w kontekście procesów urbanizacyjnych, które zmieniały kompozycję urbanistyczną Wiednia i wpłynęły na jego obecny kształt.

INTRODUCTION

The symbiosis of architectonic and garden cultural heritage, characteristic for Vienna, has resulted from the evolution of the spatial and functional layout of the city. The presence of home gardens within the building quarters and absorption of suburban residences and palaces by the city, currently bear fruit in the form of easy access to green areas. However, almost 50% of greenery within the city area [17] does not equal their even spatial distribution in all districts. The fewest parks and larger public green areas are in the dense building quarters filled with tenement houses from the turn of the 19th and 20th century [6] in the city centre. Esterházy Park is located within the 6th district of Vienna, in the direct vicinity of the commercial Mariahilfer Straße. The park is an example of a historic palace garden of a suburban residence absorbed by the city at the stage of its rapid urban development since the mid-19th century. Its history reflects a wider process that took place when the boundaries of Vienna were extended by means of incorporating the suburbs and their growing urbanisation. Such conversions of magnate residences (with accompanying gardens [11]) into public spaces are also characteristic to other historic European cities which underwent violent spatial development at the turn of the centuries.

The article is a review of subsequent changes of Esterházy Park within the period of over 200 years, in the context of urban-development processes which altered the urban composition of Vienna and influenced its present shape. The aim is to present the evolution in value of the object in connection with the occurring transformations

* dr inż. arch., Instytut Architektury Krajobrazu, Wydział Architektury, Politechnika Krakowska im. T. Kościuszki

* dr inż. arch., Institute of Landscape Architecture, department of Architecture, T. Kościuszko Cracow University of Technology

Cytowanie / Citation: Staniewska A. Esterházy Park in the urban tissue of Vienna. *Wiadomości Konserwatorskie – Journal of Heritage Conservation* 2016;46:16-29

Otrzymano / Received: 03.06.2016 • **Zaakceptowano / Accepted:** 20.06.2016

doi:10.17425/WK46ESTERHAZY

Praca dopuszczona do druku po recenzjach

Article accepted for publishing after reviews

Celem jest ukazanie ewolucji wartości tego obiektu w związku z zachodzącymi przemianami miasta oraz wpływem czasu na samo założenie ogrodowe. Badania były prowadzone w oparciu o archiwalne źródła kartograficzne (zasób historycznych planów miasta Wiednia dostępny w Wiener Stadt- und Landesarchiv [19]) oraz ikonograficzne i opracowania historyczne, a także wizję lokalną.

Park Esterházy był przedmiotem badań austriackich historyków sztuki ogrodowej i badaczy krajobrazu w kontekście historycznych parków Wiednia. Fundamentalne znaczenie ma na tym polu katalog wiedeńskich ogrodów historycznych Evy Berger [3]. Zawarty w nim opis parku Esterházy odsyła do opracowań historycznych z 2. poł. XIX w. na temat ogrodów miejskich Wiednia [5, 15], dokumentów administracyjnych oraz leksykonów [4], a także opracowań z zakresu historii architektury [4] i dziejów miasta [8]. Aspekty społeczne oraz zróżnicowane funkcjonowanie parków miejskich w Wiedniu przedstawia w przekroju historycznym Gertraud Koszteczyk w swojej pracy doktorskiej [9]. Rozwój urbanistyczny stolicy Austrii prezentuje szereg studiów nad rozwojem miasta [13] oraz materiały publikowane regularnie przez magistrat (Wydział MA 18).

PRZEMIANY PARKU ESTERHÁZY

Park Esterházy położony jest w 6. dzielnicy Wiednia i ograniczony ulicami Schadekgasse, Windmühlgasse, Gumpendorfer-Straße, Blümelgasse, Amerlingstraße oraz Chwallagasse. Zajmuje obecnie działkę o kształcie zbliżonym do trójkąta o powierzchni blisko 10 400 m². W pobliżu wierzchołka od strony wschodniej stoi dominująca bryła betonowej wieży obrony przeciwlotniczej (tzw. *Flakturm*, o wysokości 47,3 m nie licząc nadbudówki [1]), która obecnie mieści największe akwarium morskie na terenie Austrii (*Haus des Meeres* – Dom Morza¹). Od strony zachodniej znajduje się duży plac zabaw dla dzieci, z licznymi urządzeniami do zabawy oraz instalacjami wodnymi. Kształt parku zdeterminowany został od początku położeniem w widłach traktów ulicznych położonych na skraju skarpy opadającej stromo na południe ku rzece Wiedence. Park Esterházy został otwarty dla publiczności w 1868 roku, ale zanim stał się parkiem publicznym, był ogrodem przy letnim pałacu magnackim [10].

Pałac i ogród zostały założone przez rodzinę Albrechtsburg około 1695 roku. W owym czasie okolica nazywała się Magdalenengrund na przedmieściu Gumpendorf. Pałac i charakterystyczną trójkątną działkę ogrodu podzieloną jedną główną osiową ścieżką i czterema poprzecznymi można znaleźć na planie Wiednia i przedmieść z 1706 roku (ryc. 1). Ówczesnego pomiaru miasta dokonali inżynier wojskowy Leander Anguissola oraz nadworny matematyk Johann Jakob Marinoni². Plan ten przedstawia Wiedeń i jego przedmieścia w epoce, gdy miasto opasane było jeszcze fortyfikacjami bastionowymi, a życie miejskie, dworskie i polityczne koncentrowało się głównie na niewielkim obszarze

of the city and the impact of time on the garden complex itself. The research was conducted based on the archive cartographic (the collection of historic plans of the city of Vienna available in Wiener Stadt- und Landesarchiv [19]) and iconographic sources, and historical studies, as well as an on-site visit.

Esterházy Park was an object of research of Austrian historians of garden art and landscape researchers in the context of historic parks of Vienna. The catalogue of Viennese historic gardens by Eva Berger is of fundamental significance in this field [3]. The description of Esterházy Park included in it refers to historical studies from the 2nd half of the 19th century concerning the city gardens in Vienna [5, 15], administrative documents and lexicons [4], as well as studies on the history of architecture [4] and the city [8]. Social aspects and functional differences within the city parks of Vienna are presented in a historical cross-section by Gertraud Koszteczyk in her doctoral thesis [9]. The urban development of the Austrian capital is presented in several studies on the city development [13] and materials published regularly by the Municipal Council (Department MA 18).

TRANSFORMATIONS OF ESTERHÁZY PARK

Esterházy Park is located in the 6th district of Vienna and bordered by the Schadekgasse, Windmühlgasse, Gumpendorfer-Straße, Blümelgasse, Amerlingstraße and Chwallagasse streets. It occupies a plot of land resembling a triangle and covering almost 10 400 m². Near its top corner on the east side there stands the dominant bulk of a concrete air-raid defence tower (so called *Flakturm*, 47.3 m high without the top floor extension [1]), which currently houses the biggest sea aquarium in Austria (*Haus des Meeres* – House of the Sea¹). On the west side there is a large playground for children with numerous recreational facilities and water features. The shape of the park was determined at the very beginning by its location in the fork-road of traffic routes laid on the edge of the steep cliff dropping southwards to the Wien River. Esterházy Park was opened to the public in 1868, but before it became a public park it had been a garden of the nobleman's summer palace [10].

The palace and garden were set up by the Albrechtsburg family around the year 1695. At that time the area was called Magdalenengrund on the outskirts of Gumpendorf. The palace and the characteristic triangular garden plot divided by one main axial path and four crosswise ones, can be found on the map of Vienna and its suburbs from 1706 (fig. 1). The city measurements at the time were carried out by a military engineer Leander Anguissola and the court mathematician Johann Jakob Marinoni². The plan depicts Vienna and its suburbs in the epoch when the city was still surrounded by bastion fortifications, and the city, court and political life concentrated mainly in the small space within the surrounding walls. The plan was prepared in connection to building the so called Linienwall in 1704 – namely the second line

Ryc. 1. Obszar dzisiejszego parku Esterházy na planie Wiednia z 1706 roku zatytułowanym *Grundrissplan von Wien mit Vorstädten und dem Linienwall: „Accuratissima Viennæ Austriæ Ichnographica Delineatio“* (wycinek, źródło ilustracji: WStLA)

Fig. 1. Area of the modern-day Esterházy Park on the map of Vienna from 1706 entitled *Grundrissplan von Wien mit Vorstädten und dem Linienwall: „Accuratissima Viennæ Austriæ Ichnographica Delineatio“* (fragment, source of illustration: WStLA)

w ich obrębie. Plan przygotowano w związku z budową w 1704 roku tzw. Linienwall – czyli drugiej linii fortyfikacji ziemnych w postaci wału ziemnego i fosy. Współcześnie po tej linii przebiega obwodnica Gürtel.

W 1754 roku posiadłość zakupił Wenzel Anton, książę Kaunitz i polecił ją przebudować w duchu późnobarokowym w latach 1755–1758. Stan z tego okresu pokazuje widok z lotu ptaka sporządzony na zlecenie Marii Teresy przez Josepha Daniela von Hubera (1769–1774³; ryc. 2), drobiazgowo przedstawiający kształt najważniejszych budynków w mieście. W tym okresie zabudowa przedmieść zaczynała dochodzić do Linienwall, a Mariahilfer Straße stała się ważnym traktem komunikacyjnym ze względu na rozwój przedmieść w kierunku ukończonego zespołu pałacowego Schönbrunn. Ujęcie zwane „Scenografią Wiednia” poprzedza moment udostępniania dla publiczności zamkniętych cesarskich ogrodów i innych znaczących terenów zielonych (w 1766 Józef II udostępnił Prater, w 1775 Augarten, od 1779 datuje się częściowy dostęp do ogrodów pałacu Schönbrunn).

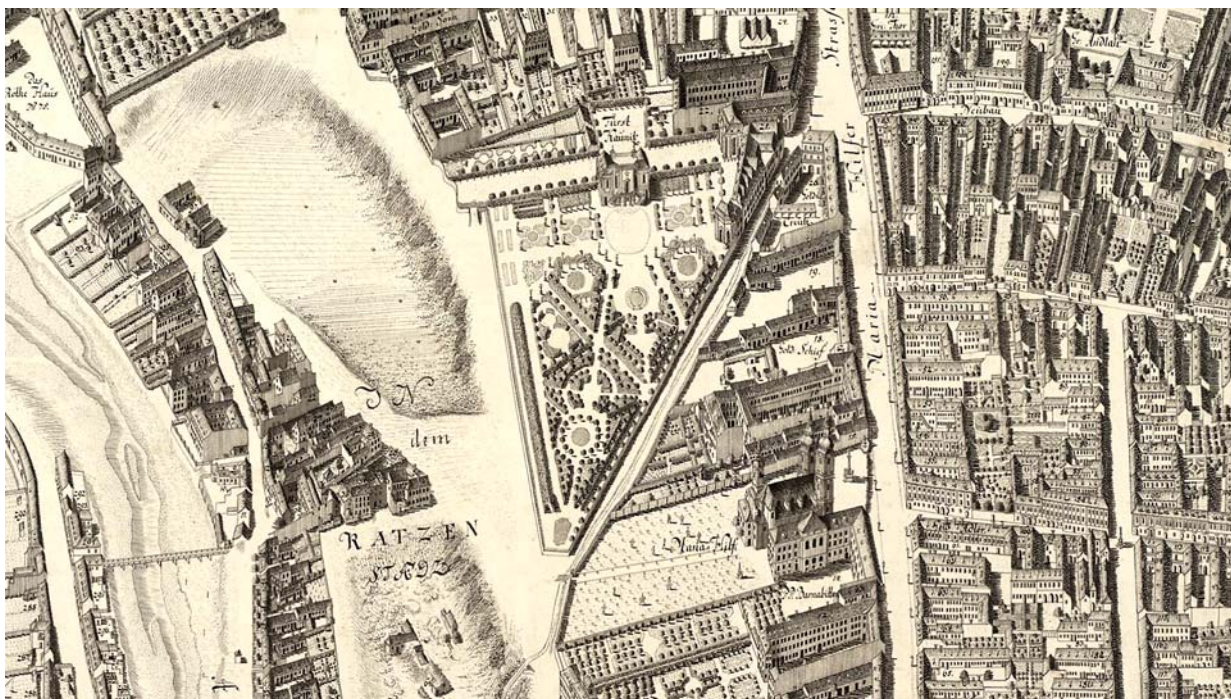
Aksonometria wojskowa w kierunku zachodnim i południowo-zachodnim ukazuje liczne ogrody użytkowe i ozdobne w centrum oraz na przedmieściach. Park Esterházy utwidoczony jest na tym planie jako późnobarokowy ogród formalny o złożonej kompozycji w postaci geometrycznych wnętrz z formowanych żywopłotów i szpalerów drzew. Plastikzny widok opracowany przez von Hubera zbliżony jest do planu miasta opracowanego w tym samym czasie wg pomiaru Josepha Antona Nagela⁴. Jest to pierwszy plan sporządzony z dokładnością co do indywidualnych parcel i obejmujący numerację domów (ryc. 3).

of earth fortifications in the form of a rampart and a moat. Currently, the Gürtel ring-road runs along that line.

In 1754 the estate was purchased by Wenzel Anton Prince of Kaunitz who had it remodelled in the late-Baroque spirit in the years 1755–1758. Its state at that period is depicted in a bird’s-eye view, ordered by Maria Theresia and sketched by Joseph Daniel von Huber (1769–1774³; fig. 2), meticulously representing the shape of the most important buildings in the city. Within that period the building development in the suburbs began to reach the Linienwall, and Mariahilfer Straße became an important communications route because the suburbs developed towards the newly finished palace complex in Schönbrunn. The image known as the “Scenography of Vienna” preceded the moment when the public gained access to the previously closed imperial gardens and other significant green areas (1766 Joseph II opened the Prater, 1775 Augarten, partial access to the palace gardens of Schönbrunn dates back to 1779).

Military axonometric projection towards the west and south-west reveals numerous utility and pleasure gardens in the centre and the suburbs. Esterházy Park is visible in that plan as a late-Baroque formal garden with a complex composition in the shape of geometric interiors formed by hedges and tree-lined avenues. A plastic view prepared by von Huber resembles the city plan prepared at the same time acc. to the measurements by Joseph Anton Nagel⁴. It was the first plan drawn with precision regarding individual parcels and including house numbers (fig. 3).

Von Nagel’s plan shows a complex composition in which two key sections can be distinguished. The first

Ryc. 2. Fragment ze „Scenografii Wiednia” (*Scenographie oder Geometrisch Perspect. Abbildung der Kayl. Königl. Haupt. u. Residenz Stadt Wien in Oesterreich*) – grafiki autorstwa Josepha Daniela von Hubera, źródło ilustracji: WStLA

Fig. 2. Fragment from the “Scenography of Vienna” (*Scenographie oder Geometrisch Perspect. Abbildung der Kayl. Königl. Haupt. u. Residenz Stadt Wien in Oesterreich*) – engraving by Joseph Daniel von Huber; source of illustration: WStLA

Ryc. 3. Wycinek planu Josepha Antona Nagel pokazujący ogrody przy Kaunitzpalais (dzisiejszy Park Esterházy), rok 1770, źródło ilustracji: WStLA

Fig. 3. Fragment of a plan by Joseph Anton Nagel depicting gardens by Kaunitzpalais (today's Esterházy Park), 1770, source of illustration: WStLA

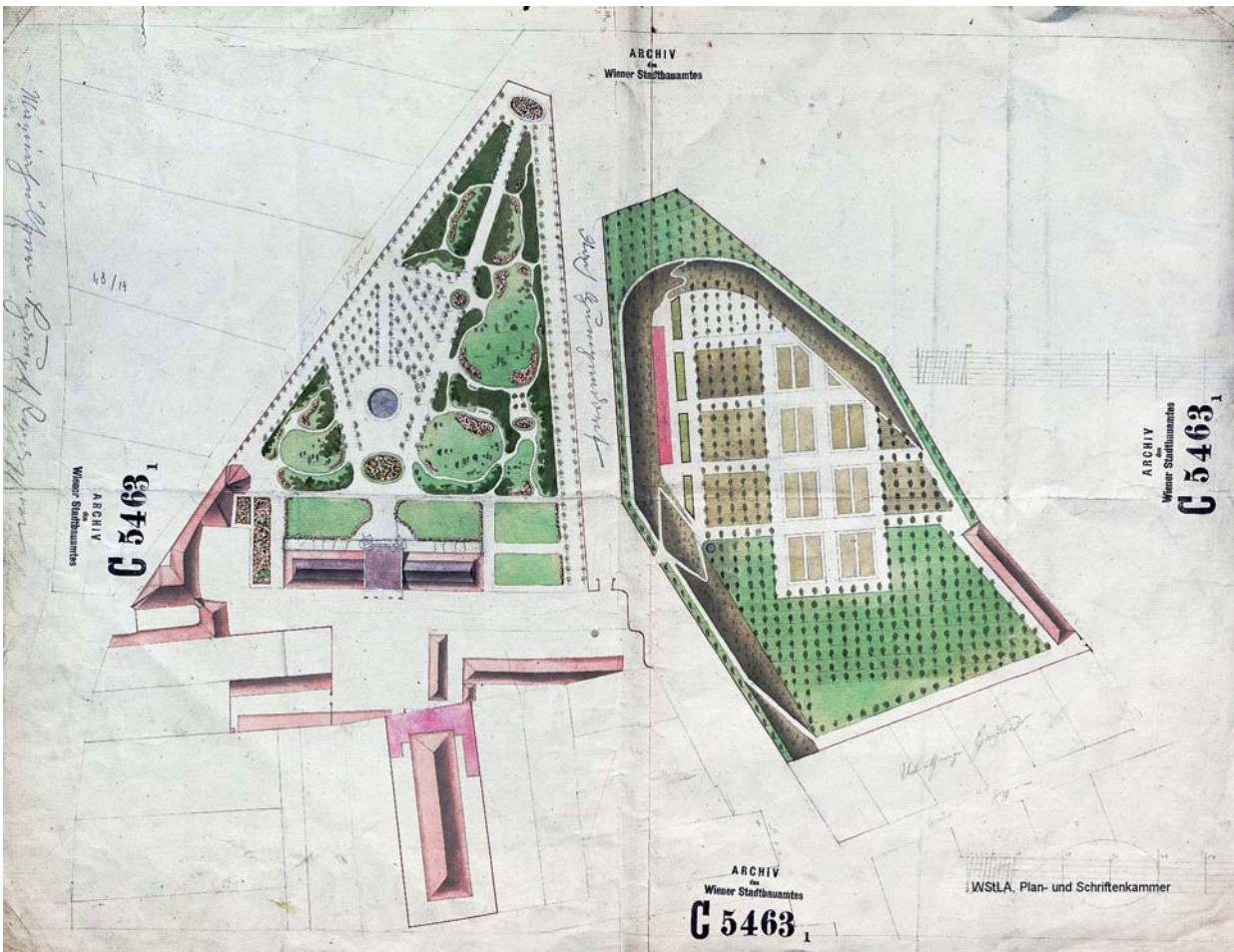
Plan von Nagela ukazuje złożoną kompozycję, w której można wyróżnić dwie kluczowe części. Pierwsza rozplanowana jest względem głównej osi ryzalitu fasady pałacu. Rozpoczyna ją ogród parterowy z kwadratami wpisanymi w kwadraty przy elewacji pałacu i monumentalnych schodach. Na osi znajduje się okrągły zbiornik wodny z fontanną, a za nim gabinet o narysie

is laid out in relation to the main axis of the risalit of the palace facade. It starts with a garden parterre with plots inscribed into squares by the palace elevation and monumental stairs. On the axis there is a round body of water with a fountain, and behind it a cabinet on the outline of an elongated pentagon. On the sides, separated by radial paths, there are symmetric bosquets on the plan of

Ryc. 4. Bernardo Bellotto zw. Canalettem, widok na Wiedeń z pałacu Kaunitz (ok. 1760), olej na płótnie, wym.134 × 237 cm, oryginał w zbiorach Szépművészeti Múzeum w Budapeszcie

Fig. 4. Bernard Bellotto called Canaletto, view of Vienna from the Kaunitz Palace (app. 1760), oil on canvas, size 134 × 237 cm, original in the collection of Szépművészeti Múzeum in Budapest

Ryc. 5. Rzut posiadłości i ogrodu Esterházy, proj. Johann Baptist Pöhl (1815), źródło: Wiener Stadt- und Landesarchiv (WStLA), Zasób 3.2 (Zbiory Kartograficzne XVI–XX w.), plany ze zbiorów Plan- und Schriftenkammer, sygnatura:3.2.2.P3/1.105463[12/4].1

Fig. 5. Projection of the Esterházy estate and garden, designed by Johann Baptist Pöhl (1815), source: Wiener Stadt- und Landesarchiv (WStLA), Resource 3.2 (Cartographic Collection 16th–20th c.), plans from the collection Plan- und Schriftenkammer, signature:3.2.2.P3/1.105463[12/4].1

wydłużonego pięcioboku. Po bokach, oddzielone promienistymi ścieżkami, położone są symetryczne boskiety na planie sześcioboków foremnych poprzecinanych ścieżkami. Jedna z promienistych ścieżek części pierwszej jest jednocześnie osią układu zorientowanego na wierzchołek trójkąta całej działki ogrodu. Ta oś widoczna była już na przedstawieniu kartograficznym z 1706 roku. Na nią nanizane są dwa wnętrza – jedno na planie koła, drugie na planie kwadratu wpisanego w okrąg ścieżek. Kompozycję domyka wnętrze na planie trójkąta o ściętym wierzchołku skierowanym ku Gumpendorferstraße. Wyraźnie widoczny jest także szpaler wzdłuż tej ulicy. Na południowym stoku skarpy opadającej ku Wiedence, po drugiej stronie ulicy, wyraźnie widoczny jest ogród użytkowy podzielony na geometryczne kwatery uprawne (przypuszczalnie sady).

Uzupełnieniem ikonograficznym z tego czasu jest powstały około 1760 obraz Bernarda Bellotta zw. Canalettem, przedstawiający widok z pałacu Kaunitz na dojrzałą formę ogrodu formalnego i daleką perspektywę miasta z kościołem Karlskirche na horyzoncie (ryc. 4). Zwraca uwagę wyraźny podział wewnątrz ogrodowych, bogactwo roślinnych form strzyżonych oraz kunsztowny wzór parterów kwiatowych przy elewacji pałacu. Na obrazie można zauważyć, że sąsiadujące z ogrodem pałacowym parcele wypełniły się w części zabudową. Na planach miasta z tej epoki wciąż jednak widać na tyłach działek liczne kwatrowe ogrody ozdobne i użytkowe (np. pomiędzy ulicami Mariahilfer Straße i Windmühlgasse). Brak zabudowy na skarpie nad Wiedenką umożliwił wciąż szeroki panoramiczny widok w kierunku rzekę.

W 1777 roku pałac rozbudowano, a w 1814 przeszedł on w ręce rodu Esterházych i od ich nazwiska pochodzi obecna nazwa parku. Mikołaj II Esterházy przebudował gruntownie pałac na ogólnodostępne muzeum swojej bogatej kolekcji malarstwa i innych dzieł sztuki. Plany obejmujące także przekształcenia ogrodu przygotował Johann Baptist Pölt w 1815 roku (ryc. 5).

Rysunek projektowy pokazuje, że kompozycja ogrodu została zmodyfikowana i przekształcona w duchu krajobrazowym, choć zachowano kilka dawnych elementów (układ głównych osi, aleja, sadzawka i parter kwiatowy na osi pałacu). Potwierdza to plan Antona Behsela (*Plan der k.k. Residenzstadt Wien* z 1825 roku, ryc. 6) oraz kataster z czasów cesarza Franciszka (1829). Największych zmian dokonano w części przy Gumpendorferstrasse, gdzie boskiety i gabinety zastąpiono swobodnym układem polan z rabatami na obrzeżach. Jednak w owym czasie, bardziej niż uroda ogrodu, zwiedzających przyciągały zbiory sztuki Mikołaja II Esterházygo i zasady, na jakich je udostępniał. Darmowy wstęp do muzeum w pałacu był ewenementem i czynił zeń wyjątkowy ośrodek obcowania ze sztuką. Po śmierci księcia Esterházygo (w 1833) muzeum zamknięto ostatecznie w 1836 roku, część zbiorów w następnych dziesięcioleciach przekazano na Węgry, ogród zaś pozostał zaniedbany.

Plan Antona Behsela stał się potem podstawą do późniejszych planów regulacyjnych i planu zabudowy miasta. Wiedeń podlegał wtedy istotnym przemianom –

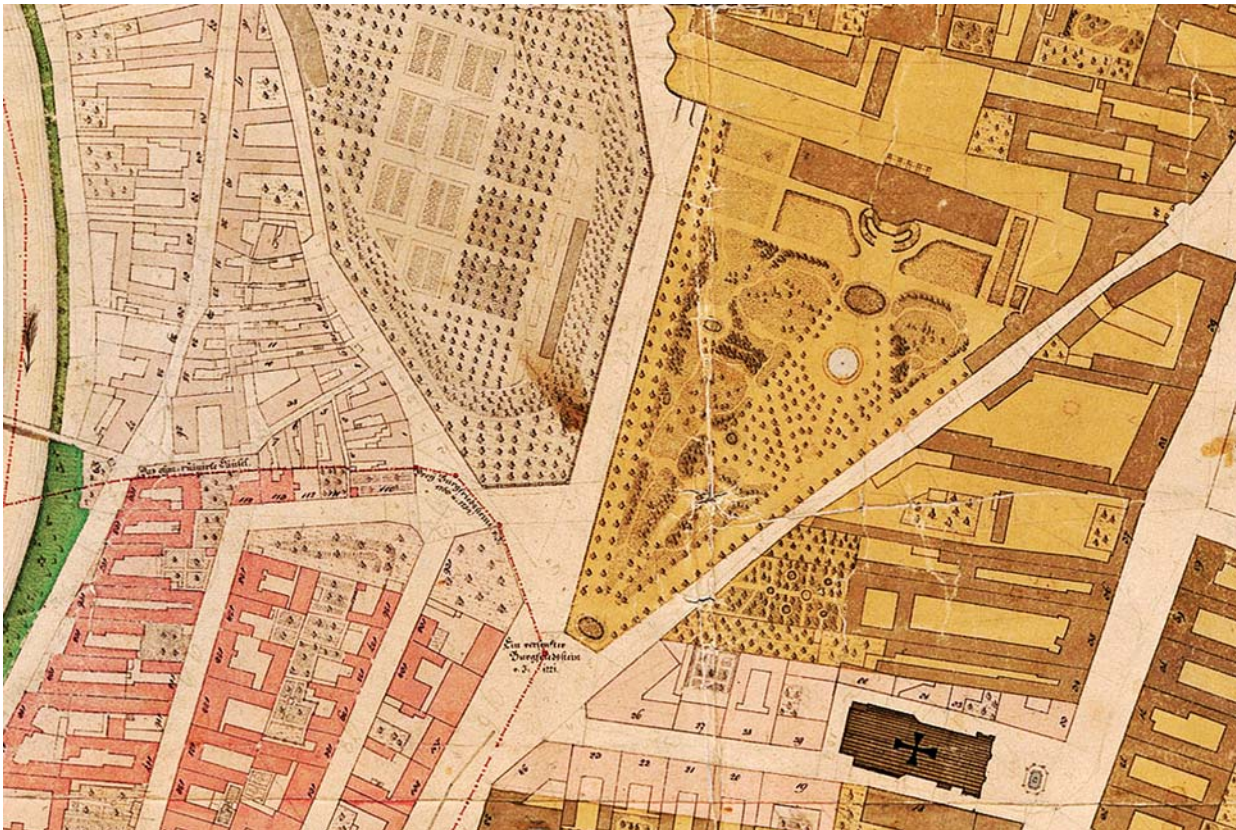
hexagons divided by paths. One of the radial paths of the first section is simultaneously the axis of the layout oriented towards the top of the whole triangular plot of the garden. That axis was already visible in the cartographic image from the year 1706. The axis cuts through two rooms – one on the plan of a circle, the other on the plan of a square inscribed into a ring of paths. The composition is enclosed with a room on the plan of a triangle with a truncated top directed towards Gumpendorferstraße. One can also clearly see an espalier along the street. On the southern slope of the embankment dropping towards the Wien River, on the other side of the street, a utility garden divided into geometrical cultivated plots (probably orchards) is clearly visible.

An iconographic supplement from the time is the painting by Bernardo Bellotto called Canaletto, made around 1760 and depicting a view from the Kaunitz palace onto the fully-grown form of the formal garden and a distant perspective of the city the Karlskirche church on the horizon (fig. 4). Attention is drawn to the clear division of garden interiors, abundance of trimmed plant forms and an intricate pattern of flower parterres by the palace elevation. In the picture it can be seen that the parcels of land adjacent to the palace garden were partially filled in with buildings. On the city plans from the epoch, however, at the back of the plots there are still numerous pleasure and utility gardens to be seen (e.g. between Mariahilfer Straße and Windmühlgasse streets). Lack of building development on the embankment of the Wien River still allowed for a wide panoramic view towards the river.

In 1777, the palace was extended, and in 1814 it passed into the hands of the Esterházy family from whose surname the present name of the park is derived. Nicholas II Esterházy had the palace converted into a generally accessible museum for his abundant collection of paintings and other art masterpieces. Plans including also transformations in the garden were prepared by Johann Baptist Pölt in 1815 (fig. 5).

Technical drawing shows that the composition of the garden was modified and transformed in the landscape spirit, though a few previous elements were preserved (the layout of main axes, the avenue, the pond and the flower parterre along the palace axis). It is confirmed in the plan by Anton Behsel (*Plan der k.k. Residenzstadt Wien* from 1825, fig. 6) and the cadastre from the reign of Emperor Franz (1829). The biggest changes were carried out in the section along Gumpendorferstrasse, where bosquets and cabinets were replaced with freely arranged clearings with flower beds on their edges. However, in those times, the art collection of Nicholas II Esterházy and conditions on which he made them available attracted visitors more than the beauty of the garden. Free entrance to the museum in a palace was a sensation and made it a unique venue for communing with art. After the death of Prince Esterházy (in 1833), the museum was finally closed in 1836, and during the following decades parts of the collection were transferred to Hungary, while the garden fell into neglect.

The plan by Anton Behsel later became a basis for further regulation plans and the development plan of

Ryc. 6. Wycinek z planu Antona Behsela, 1825 (arkusz: Gumpendorf, Magdalenengrund, Windmühle, Laimgrube, an der Wien, Mariahilf und Spittelberg), źródło: WStLA⁵

Fig. 6. Fragment from Anton Behsel's plan, 1825 (sheet: Gumpendorf, Magdalenengrund, Windmühle, Laimgrube, an der Wien, Mariahilf und Spittelberg), source: WStLA⁵

Ryc. 7. Wycinek tzw. planu Lechnera (1887) – nastąpiło zagęszczenie zabudowy w najbliższej okolicy, a ogrody na tyłach działek uległy praktycznie całkowitej likwidacji (np. ogród na tyłach kościoła przy Barnabiten-gasse), źródło: ViennaGIS, <https://www.wien.gv.at/kulturportal/public> (dostęp: 2.03.2016)

Fig. 7. Fragment of the so called Lechner plan (1887) – buildings in the vicinity grew dense, and gardens at the back of the plots were practically annihilated (e.g. the garden behind the church at Barnabiten-gasse), source: ViennaGIS, <https://www.wien.gv.at/kulturportal/public> (access: 2.03.2016)

trwały przygotowania do rozszerzenia miasta (1850) i likwidacji fortyfikacji, co ostatecznie nastąpiło w wyniku decyzji cesarza w grudniu 1857 roku.

W 1868 roku zadłużoną posiadłość z pałacem i ogrodem zakupiło państwo. W pałacu po adaptacji urządzono szkołę Mariahilfer Gymnasium, a ogród otwarto dla publiczności. Park później wielokrotnie przekształcano i stopniowo zacierała się jego kompozycja.

Jednocześnie sukcesywnie postępowała zabudowa dzielnicy i w miejscu ogrodów na skarpie nad Wiedenką powstały kamienice. Na przełomie wieków przeprowadzono regulację tej rzeki i zbudowano miejską kolej (jeden z wielkich inżynierskich projektów z udziałem m.in. Ottona Wagnera jako projektanta budynków stacji [16]). Na początku XX wieku miasto prowadziło akcje parcelacyjne i porządkowe dotyczące ewidencji działek oraz zabudowań – plany z tego okresu niezmiennie ukazują trójkątną działkę parku bez większych modyfikacji układu krajobrazowego. W latach 1903–1904 u zbiegu ulicy Gumpendorferstraße i Kaunitzgasse powstał tzw. *Etablissement Apollo*, czyli kompleks składający się z teatru, hotelu i trzech kamienic czynszowych zaprojektowany przez Eduarda Prandla⁶ w stylu późnego historyzmu. Mimo kilkakrotnych przebudów obiekt ten, z charakterystycznym akcentem wieżyczki nad usytuowanym w narożnikach głównym wejściem, pełni do dziś funkcję kinową.

Znacząca zmiana w układzie parku nastąpiła w latach 1943–44, gdy wzniesiono wieżę obrony przeciwlotniczej (*Flakturm*⁷) projektu Friedricha Tammsa. Była to jedna z sześciu wież tego typu w Wiedniu, zbudowanych w obawie przed możliwością nalotów alianckich. Po-

the city. At the time Vienna was undergoing considerable transformations – preparations were going on to expand the city (1850) and to demolish fortifications, which eventually took place in December 1857 as a result of the Emperor's decision.

In 1868, the mortgaged estate with the palace and garden was purchased by the state. The palace was adapted to serve as a school: Mariahilfer Gymnasium, and the garden was opened to the public. Later the park was repeatedly transformed and gradually its composition became blurred.

At the same time, the building development in the district successively intensified and the gardens on the escarpment over the Wien River were replaced with tenement houses. At the turn of the centuries, the river was regulated and the city railway was built (one of the great engineering projects in which e.g. Otto Wagner participated as the designer of station buildings [16]). At the beginning of the 20th century the city completed parcelling out and tidying the plots and buildings records – plans from that period invariably show a triangular plot of the park without any major modifications in its landscape layout. In the years 1903–1904, at the junction of Gumpendorferstraße and Kaunitzgasse, the so called *Etablissement Apollo* was created, namely a complex consisting of a theatre, hotel and three tenement houses, designed by Eduard Prandl⁶ in the style of late historicism. Despite repeated transformations the object, with its characteristic turret over the main entrance situated in the corner, still serves as the cinema.

A significant change in the park layout took place in the years 1943–44, when an air-raid defence tower

Ryc. 8. Kino Apollo – po lewej jako kino i teatr variete – pocztówka z 1905 r. (źródło: domena publiczna); po prawej zdjęcie współczesne (dzięki uprzejmości Gerharda Weissa)

Fig. 8 – Apollo cinema – on the left as a movie and variety theatre – a postcard from 1905 (source: public domain); on the right a contemporary photo (thanks to Gerhard Weiss)

zostałe stoją w parku Augarten (dwie), parku Arenberg (dwie) oraz jedna na dziedzińcu Stiftkaserne. Wzorem były analogiczne obiekty w Berlinie, a wskazówek do lokalizacji udzielał sam Albert Speer [12]. Ponadto w parku powstał podziemny schron przeciwlotniczy – współcześnie działa w nim prywatne muzeum tortur (*Foltermuseum*). W czasie II wojny światowej działające w budynku pałacu gimnazjum zamknięto – obiekt ucierpiał w trakcie bombardowań, ale zniszczenia wojenne naprawiono. Niestety, mimo jego walorów zabytkowych, w 1970 roku pałac wyburzono (dokonano tylko transferu najcenniejszych polichromii) i na jego miejscu w 1972 roku wybudowano obecny budynek Bundesgymnasium. Ten bezstylowy obiekt jest przykładem typowej architektury szkół z końca lat sześćdziesiątych XX wieku.

O szczegółach wyposażenia ogrodu w rzeźby i elementy małej architektury niewiele wiadomo. Eva Berger [3] wskazuje, że ołowianą figurę Herkulesa poskramiającego lwa nemejskiego z 1803 roku, która stała najpierw na trawniku, a później w misie fontanny, przeniesiono w 1949 roku do Burggarten. Wyniesiony ponad poziom ulic park jest od 1902 roku ramowany od strony skrzyżowania Windmühlgasse i Gumpendorfer-Straße murem zwieńczonym czterema barokowymi figurami. Rzeźby pochodzą z attyki rozebranego Lazanskyhaus (przy placu katedralnym – Stephansplatz).

Początek XXI wieku przyniósł rewaloryzację Parku Esterházy. Zadanie to powierzono wiedeńskiemu biurowi architektury krajobrazu Auböck + Kárász⁸ oraz architektowi Dimitrisowi Manikasowi (który także przedstawiał w 1997 roku projekty nadbudowy i zadaszenia tarasu Flakturm). Wobec niemożliwości odtworzenia historycznej kompozycji postanowiono nawiązać ideowo do baroku jako epoki świetności miejsca poprzez bogactwo elementów i monumentalną aranżację wybranego fragmentu parku. Strefę reprezentacyjną o charakterze

(*Flakturm*⁷) designed by Friedrich Tamms was erected. It was one of six towers of this type in Vienna built in fear of possible Allied air-raids. The other towers stand in the Augarten Park (two), the Arenberg Park (two) and one in the Stiftkaserne courtyard. They had been modelled on analogical objects in Berlin, and guidelines concerning their location were given by Albert Speer himself [12]. Moreover, an underground air-raid shelter was built in the park – currently it houses a private torture museum (*Foltermuseum*). During World War II the gymnasium functioning in the palace building was closed – the object was damaged in the course of air-raids, but war damage was repaired. Unfortunately, despite its historic values, in 1970 the palace was demolished (only the most valuable polychromes were transferred) to be replaced in 1972 by the present building of the Bundesgymnasium. That styleless object is an example of typical school architecture from the end of the 1960s.

Not much is known about details of garden architecture such as sculptures or garden features. Eva Berger [3] indicates that the lead figure of Hercules slaying the Nemean lion from 1803, which first stood on the lawn and later in the fountain bowl, was shifted to Burggarten in 1949. Raised above the street level, the park has been, since 1902, framed by a wall topped with 4 Baroque figures on the side of the Windmühlgasse and Gumpendorfer-Straße junction. The sculptures come from the attic of the demolished Lazanskyhaus (by the cathedral square Stephansplatz).

The beginning of the 21st century brought the revaluation of Esterházy Park. The task was entrusted to the Viennese landscape architecture office Auböck + Kárász⁸ and the architect Dimitris Manikas (who in 1997 also presented projects of a superstructure and terrace roofing for the Flakturm). Since it was impossible to recreate the historic composition, it was decided to allude ideologically to Baroque as the glorious epoch of the place by means of

Ryc. 9. Widok na plac zabaw w kierunku dawnego pałacu (obecnie – Bundesgymnasium z 1972 roku), fot. A. Staniewska, 2015
Fig. 9. View of the playground towards the former palace (currently – Bundesgymnasium from 1972) photo: A. Staniewska, 2015

miejskiego placu ma tworzyć obszar przed wejściem do Haus des Meeres z monumentalnymi schodami, rampą dla niepełnosprawnych i odnowionym murem zwieńczonym figurami, który przy krawędzi schodów uzupełniono o kaskadę wodną oraz iluminację. Ponadto w murze oporowym wzdłuż Gumpendorferstraße zaprojektowano specjalne donice na roślinność, która miała przemienić go w zieloną ścianę.

Na kształt projektu miało duży wpływ otoczenie społeczne oraz dokładna analiza potrzeb przyszłych użytkowników parku. Znaczną część parku zajmują urządzenia ogrodu zabaw dla dzieci, który został podzielony na dwie strefy, zgodnie z przedziałami wiekowymi. Dla młodszych dzieci (4–12 lat) zaprojektowano szereg urządzeń: piaskownice, huśtawki, sprężynowe bujawki, zamek i różnorakie drabinki do wspinaczki, oraz wodny plac zabaw. Dla młodzieży w wieku 12–16 lat przeznaczono boisko do gier zespołowych (ograniczone klatką z siatki) oraz stoły do ping-ponga i rampę do jazdy na deskorolce. W parku przebywali także często bezdomni, dlatego na całym obszarze zaprojektowano znaczną liczbę miejsc do siedzenia i odpoczynku. Niestety niewystarczająca bieżąca pielęgnacja znacząco obniża czytelność przyjętych przez projektantów rozwiązań. Szatę roślinną parku stanowią obecnie posadzone częściowo w rzędach perełkowce japońskie, klony pospolite, klony polne, okazy wiązowca południowego, sosny czarne oraz lipy.

PODSUMOWANIE – MIEJSCE PARKU ESTERHÁZY W KOMPOZYCJI URBANISTYCZNEJ

Park Esterházy przeszedł ewolucję od ogrodu rezydencji podmiejskiej przez ogród pałacowy, przez XIX-wieczny park publiczny, aż po park o gabarytach miejskiego skweru w zwartej zabudowie mieszkaniowej

abundant elements and monumental arrangement of the selected fragment of the park. The formal zone with the character of a city square is to be created by an area in front of the entrance to the Haus des Meeres with monumental staircase, a ramp for the handicapped and a renewed wall crowned with statues, which at the edge of the stairs was fitted with a water cascade and illumination. Moreover, in the retaining wall along Gumpendorferstraße special pots were designed for greenery which was to turn it into a green wall.

The shape of the project was significantly influenced by its social surroundings and a thorough analysis of the needs of future users of the park. A considerable part of the park is occupied by recreational amenities of a children's playground which was divided into two zones, in accordance to age group divisions. For younger children (4–12 years old) several facilities were designed: sand-pits, swings, spring see-saws, a castle, various climbing ladders and a water playground. A sports field for team games (enclosed within a net cage), ping-pong tables and a ramp for skateboarding were designed for teenagers aged 12–16. The homeless also used to frequent the park; therefore plenty of places to sit and rest were designed in the whole area. Unfortunately, insufficient maintenance significantly lowers the legibility of solutions chosen by the designers. Park vegetation consists of currently planted, partially in rows, Japanese pagoda trees, Norway maples, field maples, specimens of the European nettle tree, black pines and lindens.

SUMMARY – THE PLACE OF ESTERHÁZY PARK WITHIN THE URBAN COMPOSITION

Esterházy Park evolved from a suburban residence garden, a palace garden, a 19th-century public park, to the

Ryc. 10. Współczesna ortofotomapa przedstawiająca Park Esterházy, źródło: ViennaGIS, <https://www.wien.gv.at/kulturportal/public> (dostęp: 2.03.2016)

Fig. 10. Modern orthophotomap presenting Esterházy Park, source: ViennaGIS, <https://www.wien.gv.at/kulturportal/public> (access: 2.03.2016)

Ryc. 11. Z lewej: widok ze środka parku na wschód w stronę Haus des Meeres (fot. A. Staniewska, 2015), z prawej – wizualizacja projektu rozbudowy (dzięki uprzejmości Haus des Meeres, projekt: Pesendorfer Und Machalek ARchitekten (pumar), Wiedeń)

Il. 11. On the left: view from the park centre towards the east and the Haus des Meeres (photo: A. Staniewska, 2015); on the right – visualization of the extension project (thanks to the Haus des Meeres, project: Pesendorfer Und Machalek ARchitekten (pumar), Vienna)

z przełomu XIX i XX wieku. Z pierwotnych kompozycji parkowych (barokowych i późniejszych krajobrazowych) nie zachowało się wiele. Obszar dawnych partiórów zajmują boiska sportowe, a na miejscu barokowych boskietów i sadzawki urządzone jest plac zabaw, choć także wyposażony w elementy wodne (tzw. Wasserspielplatz). Z powodu istotnego braku zachowania substancji trudno było w myśl Karty Florenckiej [7] podejmować się dopuszczalnej rekonstrukcji ogrodu [20]. Z drugiej strony, w pełni uzasadnione wydaje się traktowanie parku Esterházy mimo wszystko jako czytelnego odcisku ogrodu historycznego w tkance urbanistycznej. Dlatego w pełni uzasadniona jest podjęta przez architektów krajobrazu próba rekompozycji parku biorąca pod uwagę współczesne funkcje [2].

Gdy zabudowana została skarpa opadająca na południe ku Wiedence i wzrosła wysokość okolicznych kamienic, zniknął szeroki widok na centrum miasta. Wraz z wyburzeniem historycznego pałacu Kaunitz/ Esterházy w 1970 roku wnętrze utraciło oryginalną zachodnią pierzeję i zarazem istotny punkt ekspozycji czynnej. Obecnie możliwość podziwiania widoków daje taras panoramiczny na Flakturm, która jest brutalną ingerencją w przestrzeń, choć jednocześnie stała się nowym elementem rozpoznawczym parku. Ulokowana na osi dawnego założenia, zamyka bowiem widok z ulicy Windmühlgasse w kierunku parku. Monumentalna betonowa bryła stała się zdecydowaną dominantą przestrzeni. Wykorzystano ten fakt dla upamiętnienia tragicznego czasu wojny, pozwalając w 1991 roku na instalację artystyczną autorstwa Lawrence'a Weinaera w postaci inskrypcji na betonowej fasadzie: *Smashed to pieces in the still of the night/Zerschmettert in Stücke im Frieden der Nacht* – „w ciszy nocy roztraskane na kawałki”. O zmianę charakteru symbolicznego tego obiektu zabiega zarząd Domu Morza, który nie negując historii obiektu, chciałby ją eksponować w sposób mniej dosadny i poświęcił wewnątrz wieży stałą wystawę zatytułowaną ERINNERN IM INNERN (w wolnym tłumaczeniu – „pa-

park the size of a city square within dense housing development from the turn of the 19th and 20th century. Not much has been left from the original park compositions (Baroque and later landscape ones). The sites of former parterres are occupied by sports fields, and Baroque bosquets and ponds were replaced with a playground, though also equipped with water features (so called Wasserspielplatz). Because of significant lack of preserved substance it was difficult, according to the Florence Charter [7], to undertake admissible reconstruction of the garden [20]. On the other hand, treating Esterházy Park as a legible imprint of a historic garden on the urban tissue seems fully justified. Therefore, an attempt at re-composition of the park undertaken by landscape architects taking into consideration its modern functions is also fully justified [2].

When the escarpment descending southwards to the Wien River was built on and the height of surrounding tenement houses increased, the wide vista opening onto the city centre disappeared. With the demolition of the historic Kaunitz / Esterházy palace in 1970, the interior lost its original western frontage and also an essential point of active exposure. Currently the opportunity to admire views is offered by a panoramic terrace on the Flakturm, which is a brutal interference in space though, at the same time, it has become a new landmark of the park. Located on the axis of the former complex, it encloses the view from Windmühlgasse towards the park. A monumental concrete bulk became a definite dominant in this space. That fact was used to commemorate the tragic period of the war by allowing in 1991 for an artistic installation designed by Lawrence Weiner in the form of an inscription to be fixed on the concrete façade: *Smashed to pieces in the still of the night/Zerschmettert in Stücke im Frieden der Nacht*. The management of the House of the Sea, while not negating the history of the object, would like to highlight it less bluntly and dedicated to it a permanent exhibition inside the tower entitled ERINNERN IM INNERN (in free translation – “internal memory”), have appealed to change the symbolic character of the object⁹.

mięć wewnętrzna”⁹). Spory wokół wymowy symbolicznej tego obiektu reprezentują szerszy problem dotyczący wszystkich sześciu wież w krajobrazie Wiednia i toczą się ze zmienną dynamiką od kilkudziesięciu lat. Mimo wykonania analiz i studiów możliwości adaptacyjnych [14] nie wszystkie wieże są użytkowane. Nie ulega wątpliwości, że ponury charakter gigantycznych betonowych brył przytłacza i stąd w Parku Esterházy brało się wiele niezrealizowanych pomysłów na jego neutralizację: od opakowania materiałem przez Christo po kolorowe murale na fasadzie. Siła oddziaływania tego obiektu jest tu bardziej dotkliwa niż np. w szerokich widokach Augarten ze względu na wielkość wnętrza krajobrazowego i jego ograniczenie fasadami kamienic. Bryła obiektu ze względu na funkcję została już w części zmodyfikowana poprzez szklaną dobudówkę mieszczącą towarzyszący akwarium ogród tropikalny oraz nadbudowę tarasu widokowego na szczycie. Jedną z elewacji przerobiono na cieszącą się popularnością ścianę wspinaczkową. Te współcześnie wprowadzone ingerencje spowodowały, że w przeciwieństwie do pozostałych, wieża nie jest objęta

Arguments around the symbolic meaning of this object represent a broader issue concerning all the six towers in the landscape of Vienna and have continued, with varying dynamics, for several decades. In spite of carried out analyses and studies of adaptation possibilities [14] not all towers are in use. Without doubt, the morose character of those gigantic concrete solids is rather overwhelming, and hence in Esterházy Park there have been several unrealised ideas to neutralise it: from wrapping it in fabric by Christo to colourful murals on the façade. The impact of the object is here much more acute than in e.g. the wide vistas of the Augarten because of the size of the landscape interior and it being limited by the facades of tenement houses. Because of its function, the object was already partially modified by adding a glass extension housing the tropical garden accompanying the aquarium, and the viewing terrace built on the top. One elevation was converted into a very popular climbing wall. Those contemporarily introduced interferences are responsible for the fact that, unlike the other ones, this tower is not under conservation protection (since 2002). Plans include

Ryc. 12. Widok na mur oporowy ograniczający trójkątną działkę Parku Esterházy strony skrzyżowania Gumpendorferstraße i Windmühlgasse – dominanta dzisiejszego Haus des Meeres w bryle dawnej Flakturm, fot. A. Staniewska 2015

Il. 12. View of the retaining wall bordering the triangular plot of Esterházy Park from the junction of Gumpendorferstraße and Windmühlgasse – dominant present-day Haus des Meeres in the bulk of the former Flakturm, photo: A. Staniewska 2015

ochroną konserwatorską (od 2002 roku). W planach jest budowa przeszklonej konstrukcji panoramicznej windy, rozbudowa holu wejściowego oraz adaptacja kolejnych tarasów i pomieszczeń we wnętrzu. Obiekt przyciąga wielu odwiedzających – w 2015 roku było to 568 480 osób, co daje 8 miejsce wśród najbardziej uczęszczanych atrakcji turystycznych Wiednia. W tej grupie jest to jeden zaledwie dwóch prywatnych obiektów (obok Prateru). Prowadząca z powodzeniem od 60 lat Haus des Meeres fundacja odkupiła od miasta Flakturm i wszelkie prace prowadzi bez dostępu do państwowych dotacji¹⁰.

Współcześnie Park Esterházy przypomina raczej miejski skwer niż rekonstruowany ogród historyczny. Niezmienny pozostaje od stuleci jego zewnętrzny, charakterystyczny narys w kształcie trójkąta o wierzchołku skierowanym na wschód, ku centrum miasta. Zmiany relacji wysokościowych zabudowy wokół parku i utrata dalekich widoków przekształciły go w przestrzeń negatywną – lukę w zwartej tkance urbanistycznej kamienic czynszowych z przełomu XIX i XX wieku. Po renowacji w latach 2001–2002 uporządkowano zieleń wysoką, prześwietlono i zrekomponowano częściowo układ. Ze względu na brak czytelnej kompozycji historycznej i konkurencję ze strony bardziej znaczących i lepiej zachowanych parków i ogrodów, park ma głównie walory użytkowe oraz lokalny dzielnicowy charakter. W kwartałach 6. dzielnicy gęsto zabudowanych wysokimi kamienicami i ubogich w tereny zieleni publicznej jest ważnym obszarem rekreacyjnym. Dodatkowo znajduje się w bezpośrednim sąsiedztwie ruchliwej, handlowej ulicy Mariahilfer Straße, od jesieni 2015 roku przekształconej w pieszy deptak. Dzięki temu jest ważnym ogniwem w systemie miejskich terenów zieleni w skali całej dzielnicy. W skali Wiednia jest przykładem wchłoniętych przez miasto dawnych pałaców podmiejskich i towarzyszących im ogrodów, które subtelnie odcisnęły swoje piętno na dzisiejszym kształcie miasta.

building a glass construction of a panoramic lift, expanding the entrance hall and adaptation of other terraces and rooms inside. The object attracts many visitors – in 2015 it was 568 480 people, which gave it the 8th place among the most frequently visited tourist attractions in Vienna. In that group it was one of the two private objects (besides Prater). The foundation, which has successfully managed the Haus des Meeres for 60 years, purchased the Flakturm from the city and carries out all the work without any government subsidies¹⁰.

Nowadays, Esterházy Park resembles more a city square than a reconstructed historic garden. Its characteristic external outline in the shape of a triangle with its vertex pointing east, towards the city centre, has remained unchanged for centuries. Changes in the height of the buildings around the park and the loss of far-reaching vistas transformed it into a negative-like space – a gap in the compact urban tissue of tenement houses from the turn of the 19th and 20th century. After the renovation in the years 2001–2002, the tall greenery was trimmed, pruned and its layout was partially recomposed. Because of lack of visible historic composition and competition from more significant and better preserved parks and gardens, the park has mainly a utility value and a local district character. In the quarters of the 6th district, with densely built tall tenement houses and scarce public green spaces, it is an important recreational area. Additionally, it is located in direct vicinity of the busy shopping street Mariahilfer Straße transformed into a pedestrian zone in autumn 2015. Due to that it is a vital link in the system of the city green areas on the scale of the whole district. On the scale of Vienna it is an example of former suburban palaces surrounded by gardens which, though absorbed by the city, nevertheless left their subtle imprint on the present-day shape of the latter.

LITERATURA

- [1] Achleitner F. Österreichische Architektur im 20. Jahrhundert. Ein Führer, Band 3/1: Wien. 1.-12. Bezirk, Residenz Verlag, Salzburg 1990.
- [2] Bogdanowski J. Style, kompozycja i rewaloryzacja w polskiej sztuce ogrodowej, Politechnika Krakowska, Kraków 1996.
- [3] Berger E. Historische Gärten Österreichs: Garten – und Parkanlagen von der Renaissance bis um 1930, Band 3: Wien, Böhlau Verlag, Wien 2002–2003.
- [4] Czeike F. Historisches Lexikon Wien, Verlag Kremayr & Scheriau, Wien 1992–2004, Band 2 (1993), Band 3(1994).
- [5] Dehio Wien. II. bis IX. und XX. Bezirk. Bearbeitet von W. Czerny, R. Keil, A. Lehne, I. Podbrecky, R. Roy, U. Steiner, E. Vancsa, Verlag Anton Schroll & Co, Wien 1993.
- [6] Fachkonzept. Grün – und Freiraum. Gemeinsam draussen, STEP 2025, Stadt Wien, Magistratsabteilung 18 – Stadtentwicklung und Stadtplanung, Wien 2015.
- [7] Karta Florencka – Międzynarodowa Karta Ogródów IFLA-ICOMOS (1981), tekst polski dostępny na stronach NID pod adresem: <http://www.nid.pl/upload/iblock/9b1/9b13bc019894c7975620590ae56f9641.pdf> (access 06.05.2016).
- [8] Kisch W. Die alten Strassen und Plätze von Wiens Vorstädten und ihre historisch interessanten Häuser: ein Beitrag zur Culturgeschichte Wiens mit Rücksicht auf vaterländische Kunst, Architektur, Musik und Literatur, Gottlieb Verlag, Wien 1888.
- [9] Koszteczyk G. Die Geschichte der Wiener Grünflächen im Zusammenhang mit dem sozialen

- Wandel ihrer BenutzerInnen, PhD Thesis, Historisch-Kulturwissenschaftliche Fakultät, Universität Wien, (online http://aleph.univie.ac.at/F?func=find-c&ccl_term=AC06631278, access 02.09.2015).
- [10] Kretschmer H., Brix F. *Mariahilf: Geschichte des 6. Wiener Gemeindebezirks und seiner alten Orte, Jugend und Volk*, Wien 1992.
- [11] Majdecki L. *Historia ogrodów*, PWN, Warszawa 1981.
- [12] Matzl S. *Melancholische Giganten. Die Wiener Flaktürme* [in:] Wenk S. (ed) *Erinnerungsorte aus Beton. Bunker in Städten und Landschaften*, Ch. Links Verlag, Berlin 2001.
- [13] Opll F., Csendes P. *Wien – Geschichte einer Stadt. Von 1790 bis zur Gegenwart*, Böhlau Verlag, Wien 2006.
- [14] Pieler E. *Wiener Flaktürme. Untersuchung zur Klärung der Nutzungsmöglichkeiten im Auftrag der Magistratsabteilung 18, Werkstattberichte der Stadtentwicklung Wien (Nummer 53)*, Wien 22.
- [15] Philipp F. *Die städtischen Gärten und Alleen*, in: *Wiener Communal-Blatt*, 10. Jg., 1884, Sp. 257.
- [16] Schlöss E. *Die Wiener Stadtbahn. Wiental – und Donaukanallinie. Beiträge zur Stadtforschung, Stadtentwicklung und Stadtgestaltung* (Nummer 19), Wien 1987.
- [17] *Wien in Zahlen 2015*, Magistrat der Stadt Wien, MA 23 – Wirtschaft, Arbeit und Statistik, Wien 2015.
- [18] <https://www.wien.gv.at/kulturportal>.
- [19] *Wiener Stadt – und Landesarchiv online resources, Wiener Archivinformationssystem* <https://www.wien.gv.at/actaproweb2/benutzung/index.xhtml> (access 06.01.2016).
- [20] Zachariasz A. *Zabytkowe ogrody – problemy rewaloryzacji utrzymania i zarządzania w świetle zaleceń Karty Florenckiej* [in:] Pawłowska K., Myga-Piątek U. (eds) *Zarządzanie krajobrazem kulturowym = Cultural landscape management, Prace Komisji Krajobrazu Kulturowego PTG/ Dissertations of Cultural Landscape Commission PGS, vol. 10; Sosnowiec 2008, 150–161.*

¹ W 1957 roku powstało stowarzyszenie „Gesellschaft für Meeresbiologie” Österreich, którego celem było utworzenie akwarium i centrum biologii morskiej w wieży w Parku Esterhazy (za: <http://www.haus-des-meeres.at/de/Geschichte/hjahr/1957.html>, dostęp: 16.03.2016).

² Plan w zbiorach Wiener Stadt- und Landesarchiv, Kartographische Sammlung, Stadtbauamt, sygnatura: 3.2.3.P1.202732D, oryginał w skali 1:5400, orientacja wschód i południowy wschód.

³ Odbitka miedziorytu w zbiorach Wiener Stadt- und Landesarchiv (WStLA), Kartographische Sammlung, Stadtbauamt, sygnatura: 3.2.1.1.P1.11, oryginalny rysunek piórkciem i tuszem w zbiorach Albertiny (42 arkusze), online: [http://sammlungenonline.albertina.at/?query=Inventarnummer=\[37062\]&showtype=record](http://sammlungenonline.albertina.at/?query=Inventarnummer=[37062]&showtype=record) (dostęp: 3.03.2016).

⁴ Plan w zbiorach Wiener Stadt- und Landesarchiv (WStLA), Kartographische Sammlung, Stadtbauamt, sygnatura: 3.2.1.1.P1.5/1, Ex.

⁵ Plan w zbiorach Wiener Stadt- und Landesarchiv (WStLA), Kartographische Sammlung, Stadtbauamt, sygnatura arkusza: 3.2.1.1.P1.295G.11G.

⁶ Za: *Architektenlexikon Wien 1770–1945*, https://de.wikipedia.org/wiki/Eduard_Prndl.

⁷ *Flakturm* (niem.) – *Flak* skrót od *Fliegerabwehrkanone* (niem.) – działko obrony przeciwlotniczej, *Turm* – wieża.

⁸ Wywiad z prof. Marią Auböck, maj 2016.

⁹ Stanowisko prezesa zarządu, Franza Siksa, przedstawione zostało na stronie <http://www.haus-des-meeres.at/en/Flakturm-Info/Lawrence-Weiner.html> (dostęp: 22.03.2016).

¹⁰ Wywiad z Franzem Siksem, maj 2016.

Streszczenie

Park Esterházy to jeden z najstarszych parków publicznych w Wiedniu, który powstał z przekształconego ogrodu barokowego rezydencji magnackiej rodów Kaunitz i Esterházy. Jego przemiany są świadectwem szerszych procesów, jakim podlegał obszar całego miasta na przestrzeni ostatnich 250 lat. Historia i współczesność parku mają ścisły związek z kompozycją urbanistyczną całej dzielnicy Mariahilfer w Wiedniu. Losy Parku Esterházy są przykładem drogi od podmiejskiego ogrodu pałacowego do parku dzielnicowego wpisanego w gęstą tkankę urbanistyczną z przełomu XIX i XX wieku. W artykule dokonano analizy zmian układu przestrzennego parku i jego kompozycji oraz przedstawiono współczesne interwencje projektowe.

Abstract

Esterházy Park is one of the oldest public parks in Vienna, which was created from a converted Baroque garden of the nobleman's residence of the Kaunitz and Esterházy families. Its transformations are the evidence of wider processes the area of the whole city was subjected to within the last 250 years. The history and modernity of the park are closely connected to the urban composition of the whole Mariahilfer district in Vienna. The history of Esterházy Park exemplifies the change from a suburban palace garden to a district park fitted into a dense urban tissue from the turn of the 19th and 20th century. The article analyses the alterations in the spatial layout of the park and its composition and presents the contemporary project interventions.